

գտնում և կովկասեան լեզուներում. օրինակ բերելով վրացերէնի *kac-i* (մարդ) բառն եւ հոյովելով *kac-isa*, *kac-sa*, *kac-o*, *kac-ilha* եւ այլն, յոգնակի *kac-eb-i*, *kac-eb-isa*, *kac-eb-sa*, *kac-eb-o*, *kac-eb-ilha* եւ այլն պ. դաստասօր համեմատում և ապա մեր բաժակ-ներ, բաժակ-ներ-ի, բաժակ-ներ-ին, բաժակ-ներ-ով եւ այլն ձեւերի հետ, մոռանալով, որ երեւոյմն հոգեբանական և եւ հիմք չէ տալիս երկու միանգամայն տարբեր լեզուներ միմեանց հետ համեմատելու: Հայերէնի ոգին բմբունելու համար՝ բաւական չէ առձեռն ճերբակնութիւն. ներկի օգտուել, այլ կարելու է անպայման հմուտ ղեկավարներ եւս ունենալ, որոնց կլասիկական կենդրոններն ղիկննայում, ղենետկում եւ իշխանում և պարելու:

Այս տեսակէտից Գր. Յինկը անկասկած ունի մեծ առաւելութիւն եւրոպական “հայագէտներէ”, առջեւ, միանգամայն տիրապետելով հայ լեզուին: Նկարագրելով իւր ուսումնական ուղեւորութիւնն ի կովկաս եւ անձնական տպաւորութիւնները, յարգելի գիտնականը առանձնապէս կանգ առեց իշխանայ վերայ, որտեղ նա երկար ժամանակ անգրաւ է, մասնացոյց արեց այն գանձարանի վերայ, որ թագնուած է նորա մատենադարանում. “զորմանալի է տեսնել, որ մինչեւ այժմն այդ լատնկագին գրաւոր յիշատակարանները կարգի բերուած չեն, անգամ ցուցակ չունին, այլ անխնամ վայր ի վերոյ միմեանց վերայ կուտակուած են”, գերմանացի ճանապարհորդի նկատողութիւնն ցաւօք ձիւղ էր:

Հետաքրքրութիւնից զուրկ չէին պրօֆ. Գր. խալաթեանի երկու դասախօսութիւնները, որպէս եւ լեւոն Գոսերեանցի երեք վերոյիշեալ ուսումնասիրութիւնը, որոնց մասին թերեւս աւելի կ'ուսնենաք խօսելու. Հ. Աւարեանն եկած չէր, իսկ Բ. խալաթեանցի առաջըրկած 2 իւլիթը մասամբ արդէն ծանօթ էին հայ գիտական աշխարհին:

70.

ԿՐԸԿՆ ՓՈՐՈՆՑ

Բանաստեղծութիւնն է՝ Երեմիա-նիւն:

A quoi servent les vœux ? à chanter.

Th. de Banville.

Եօթը գեղարուեստներուն մէջ՝ Ոտանաւորի եւ երաժշտութեան արուեստներն, են որոնք ամենէն աւելի բարդատուութեան կէտեր կը ներկայացնեն,

հասարակ կէտեր՝ այնչափ շման իրարու, եւ երբեմն այնչափ տարբեր իրարմ:

Երգի մէջ ծնաւ բանաստեղծութիւնը հին առեւ, եւ Եւրոպաց մեծ բանաստեղծը, կամ թերթողաշարը, իր կենդանի ամենէն մեծ մասնանցուց քաղցէ քաղցը երթալով՝ երգելու համար իր հիանալի թերթուածները որով կը շահէր իր օրապահներ: Գաղղիոյ Բանաստեղծութիւնը ծնաւ հիւսիսային՝ սյոնիքն *langue d'oïl* մէջ՝ Ժ.Վ. էն մինչեւ Ժ.Բ. դարերու Գրոսվերներէն, եւ հարաւային՝ սյոնիքն *langue d'oc* ի մէջ՝ երգող Գրոսպատուներու յօրինած տաղերէն: Հայկական Բանաստեղծութիւնն ալ՝ թէ ոչ իր ծնունդին մէջ, գէթ իր էն բարդաւած գարեբուն մէջ, գլխաւորաբար ընկերացաւ եկեղեցական երգեցողութեան: Աս մեծ առնչութեամբ պատճառով է անշուշտ՝ որ քնարով կը պատկերանայ բանաստեղծութիւնը, եւ գաղղիերէնի մէջ ալ *chantre* անունը փոխաբերաբար արուած է բանաստեղծներուն: Ողիսեանի երգիչը՝ Հովհաննէս է, ընէտի երգիչը՝ Վերգիլիոս: Հին առեւն օտարութիւն էր նաեւ որ բանաստեղծը կոչուածով մը սկսէր իր գործը՝ քնարին՝ ուսկից կ'սկսէր իր “երեւելուը”: Ասոր մէկ գեղեցիկ օրինակը ունիք Հ. Արսէն Բագրատունիի Գիւնգաներգութեանը սկիզբը՝ ուր կը պատկերանայ երաժշտութեան Հրեշտակը, “Խմբից զուարթնոցն դասապետ”:

Հին թերթուածներու գլուխներն ալ իրարմ կը բաժնուէին երգերով, առաջին երգ, երկրորդ երգ, կամ նուագ:

Պէտք է տակալն շփոթել բանաստեղծական երգը թարրերգական երգահանութիւններու (*compositions*) հետ, օգերկներու հետ, որոնք սեւէ առնչութիւն չունին բանաստեղծական զարբերու երգին հետ: Օգերկայի մէջ կ'արտասանեն մեղի եղանակները՝ նուագակցութեամբ մը, անկատար կշիռով (*rhythme*) բառեր՝ որոնք իրենց նմանաձայնութիւններով երբեմն կը յիշեցնեն Ծանդ բառածը. բայց ան բառերը ոտանաւոր չեն, եւ չէ՛ք ըլլալին իսկ, ան աղմկալի երաժշտութիւնը՝ որուն յարմարեցուած են անկարող պիտի ըլլար բացատրելու ոտանաւորին չեղան է հոգիին, եւ քանի որ՝ աակէ զա՛՛մ ան երաժշտութիւնը ինքն իրմով գոյութիւն ունի, և անկախ է սեւէ բանաստեղծութենէ:

Ուստի՝ տարբեր երգ մըն է Ոտանաւորը, զոր՝ ինչպէս տեսանք, այնքան ինքնթով զանազանած է Թեոտոր Եր Գանիկի բուն երաժշտութենէն, պնդելով անպայն թէ՛.

— Il n'y a pas de poésie et de vers en dehors du Chant, եւ բացատրելով Ոտանաւորը.

— Le Vers est la parole humaine rhytmée.

Ահաւասիկ ուրեմն բացարձակ նմանութեան եւ բացարձակ տարբերութեան զլեւաւոր կէտերը գեղարուեստի աս նշանաւոր երկու ձիւղերուն միջեւ, որոնց պատկանողները հաստատ իրաւունքով կրնան կոչուիլ արուեստագէտներ, այսինքն *artistes*, գաղղիերէն բառով:

Մեծ անհմանութիւն մը առաջ կու գայ առ բացարձակ նմանութենէն երկու գաղափար՝ արուեստագէտներուն միջեւ՝ երգահանութեան (composition) տեսակի տով։

Երաժիշտը՝ *arliste* անուանուելու համար, ստիպուած չէ անպատճառ ստեղծող ըլլալու, շաւորաբար, երգական ըլլալու։ մինչդեռ բանաստեղծը գոյութիւն պիտի չունենար առանց ստեղծողութեան, առանց շարադրութեան։ Հոս է որ իր պատահինքը *interpretation* թե *composition* ի երկու մեծ հոգեկան կարողութիւններուն՝ որոնք գրական ստացուածքին մէջ յատկանիշներ կ'ըլլան միայն Բերտոլտի կամ միայն Քառստօֆի, եթէ չեն միացած միեւնոյն անձին մէջ։

Երաժիշտը որ ինչ *Arliste* երգահանի մը երկաւորութիւնը՝ այնչափ զգուշոր գործ մը կը կատարէ որչափ բանաստեղծը՝ որ ինչ *Լուրդեր*։ Եւ եթէ աս վերջինը շարադրելը՝ պիտի վերածուէր գերասանի մը՝ որ ինչ *Arliste* նախապէս գրուած գեր մը, որ ինչ *Բերտոլտ* որ շարադրութիւնը։ Այսպէսով՝ բանաստեղծը գոյութիւն պիտի չունենար, հակառակ երաժիշտին որ կապի, կը գայ, կը յուզէ անկախաւ որ հեղինակէն, եւ աս ստացուող միայն բաւական է որ ան նկատուի իբր *arliste*։ Բանաստեղծը՝ երգահանն է եւ երգահանը՝ բանաստեղծն է արդեւ բան չէ։ Եւսով պարիսի ճշգրտութիւնները՝ բանաստեղծները աստուածային ցեղէն են. անոնք ունին միակ անվիճելի տաղանդը՝ զոր երկինք պարգևած ըլլալ երկրայիններուն (սեւ Ռալ)։

Իսկ երաժիշտ եւ գերասանը մեկնին մեկուն կամ միւսին հոգեկան կիրքերը, վերտերը, երաժշտութիւնները, անխնայ օւսումնասիրութեամբ, երկու արտիստները պարտաստութեամբ, իրենց մտային ամբողջ ձիրքերուն առօրեայ սպասմամբ, ինչ հոգեգրուած ժամին են անոնք զոր կ'անցնենք ունկնդրելով ջութիկայարի մը ձգտունն սլացող ներդաշնակութեան՝ որ իրեն գերի կ'ընէ ամբողջ սրահի մը բազմութիւնը։ Երաժիշտը գրեթէ բերանացի գիտէ իր գաղափար հեղինակները, իւրաքանչիւրի ոգին, յօրինելու եղանակը, ոճը, խաղին աստիճանը, եւ մեզի կը թարգմանէ ինչ որ ինքը գգաց, գիտեց, մեղք կը մեկնէ մէն մի կիրք, որուն ինքը մասնակից եղաւ։

Նոյն բանը կ'ընէ գերասանը բնիկ վրայ՝ իր բնական ձայնովը, չեղտովը, շարունակեալովը։

Իսկ հեղինակը, ստեղծողը, շարադրողը բացակայ է հանկէ. թերեւս շատոնց հասած է իր յաւիտական հանգստին։ Իր անմահ հոգին է որ թեւատարած կը շրջի ամէն տեղ, կը թրթռայ երաժշտին ականջին, կ'ոգեւորէ գերասանին պերճախօսութիւնը, կ'օրօրէ ունկնդիրներուն երեսակայութիւնը։

Ինչպիսի հիանալի ձիրք մեկնելու, ինչպիսի գերբնական տաղանդ ստեղծելու։

Մարդիկ կան, կ'ըսէ տը Պանդիլ, որոնք երկնքն ընդունած են յսփ յոյժեւոր գործը, եւ ուրիշ մարդիկ, որոնք երկնքն ընդունած են, իրենց

ծնած վայրերին, յսփ յոյժեւոր տուրքը։ Գերբնական եւ անբացատրելի տուրք մը՝ նման միւսին։

Սալպիւն ար Պանդիլ կը հրահատայ սոսանաւոր շինելու *Arliste* յատկութեան մը անացանձաշնաստութեամբ, յարատեւութեամբ, իր տաղաւարութիւնը է Գաղղիոյ Փ.Պ. Գարու տաղաւարութիւնը՝ կատարելագործուած թ.Թ. Գարու մեծ բանաստեղծներէն։

— Մեր գործիքը այնքան տղէկ է, կ'ըսէ, որ անմիտ մը անգամ, որուն տրվեցուցած ըլլան զայն գործածել կրնայ, յարատեւութեամբ, տղէկ սոսանաւորներ շինել։

Աս վկայութիւնը առաջ բերելով՝ նպատակ ունիմ յատարանել իւրաքանչիւրին կատարած գերը գեղարուեստներու կամ գրականութեան մէջ՝ այսինքն *Arliste* վերջնական եւ քանջի հանգրիւն։

Բանաստեղծութիւնը պէտք է ունենայ, երաժշտութեան պէս, իր մեքենական մասը անկախ հանձնարէ։ Աս գաղափարը թերեւս տարորինակ երեւալ շատերուն, որովհետեւ մեր հայ բանաստեղծներէն շատեր այնքան անհանդուրժելի դարձած են իրենց բանաստեղծական տաղանդութեամբ, որ ժողովուրդն ալ վերջապէս հաւատալու ստիպուած է թէ ասանք ուրիշ տեսակ մարդեր են, թէ սոսանաւոր շինելու համար բարձրագոյն զօրութիւն մը հարկաւոր է, թէ արձակ գործը ներք պարզապէս կը նախանձին անոնց վրայ, թէ սոսանաւորի մը արժէքը այնչափ աւելի մեծ է որ արժէ քիչ հասկնալի կ'ըլլայ սովորական մահաւնացունեալ մարդին։

Մեքենական վարժութեան հասնելու համար առկա են գլխաւոր պայմանն է, երաժշտութեան մէջ, ձայններու (sons) ըմբռնման կարողութիւնը։ Ան՝ որուն ականջը կարող չէ զանազանելու *do-ն* *re-ն*, կամ աս վերջինը *re dièse* եւ, պէտք է ի սպա. հրաժարել երաժշտութեամբ զբաղելու հաճոյքէն, եւ երթալ ձեռնարկել վաճառականութեան կամ կոշկակարութեան։ Իրեն համար փրկութիւն չկայ հոս։

Բայց աս բաւական չէ։ Չայնելու ըմբռնումը՝ որքան որ կենսական պայման ըլլայ, անգործ է, երբ կը մնայ մեկտուացեալ, անօգտաւոր ուրիշ ոչ նուազ կարեւոր ձիրքերէ։ Աչքի զօրաւոր տեսութիւն, անվերջ իշխողութիւն, անսլայլ արագութիւն, չափի (mesure) ըմբռնում, ամբողջութեան հետ զուգընթացութիւն, անդրգունելի պաղարկեւորութիւն՝ արտաքին ազդեցութիւններու առջեւ, ստիպ են, ինչ որ կրցած են անհասաբար գիտել, բնական կամ կազմական գլխաւոր յատկութիւնները որոնք պարսիկ միտաւորի անթիկ կատարելու համար երաժշտութեան միջնական մասը։

Զօրաւոր աչքը՝ ընթերցանութեան մէջ՝ ջախջախիչ ազդեցութիւն ունի։ Ճանաչած եւ օրիորդ մը՝ որ գաշտակի վրայ յաղթութեան մեծ մասը իր պարտեր արագ ընթերցանութեանը. իրմ շատ աւելի ուսմանը բաւած ընկերները իրմ ետքը կը մնային՝ երբ խնդրէր զանեւ հաստատ մը առաջին տեսութեանը։

Յիշողութեան տեսակները տարբեր են: Տեղական յիշողութիւնը ամենէն քիչ յարգին է. եղանակ կամ նուազ մը պարտի գործումը լողողութեան յիշողութեանը վրայ, որով խաղերու Գեոմետրիայի պարզապէս առաջնորդ մը կ'ըլլայ (անվիշ, ոչ թէ ընթերցման կենսական պայման մը, Դիստուան է. քաջ գաշակակար amateurներ, որոնք չեն կարող բերանացի հաստատուններ զարնել՝ զորս լաւ գիտեն՝ թէ ըսվերին չգտնուի խաղի տարակներն: Միշտ չեն յիշողութեամբ ըմբռնման կարողութիւնը շատ զորաւոր է երբեմն ազգերու մէջ՝ եւ պատահած է որ տան գուրսի կողմը ներկարարութեամբ զբաղող գործաւորներ կրցած են երգահանի մը պատարասած մէկ եղանակը շրջաբերութեան մէջ դնել՝ օրերային սկզբնական ներկայացումն առաջ:

Արագութիւնը մեծ ձիւք է իբր մեքենական մաս երաժշտութեան մէջ, Դիստան Կոմպոսիտոր աշկերտ մը՝ որ ուսումը բոլորովին աւարտած էր, նշանակելի տաղանդ ցոյց կու տար, բայց չէր կարող հետեւելու allegro ընթացքի մը:

Չափի մէջ զուգործացութիւնը իսկական պայման է երաժշտութեան մէջ. առանց անոր անկարելի պիտի ըլլար մէկն անիւն զորեքներու ընկերակցութիւնը: Այսու հանդիմա՝ շատեր խիստ ուշ կը ստանան ականիւնի սա յատկութիւնը. կան իսկ արուեստաւորներ՝ որոնք կանգնեցին երաժշտութեամբ անցնելուն վերջ՝ դարձեալ դիտողութիւն կը հրաւրեն իրենց վրայ՝ չափազանց արագ կամ դանդաղ ընթացքի մը համար՝ որ յաճախ կը պատահի իրենց:

Անտարբերութիւնը՝ օտարին նկատմամբ՝ գնահատելի ձիւք է, որով կ'ապագովի նուագի մը կատարող յաղորդութիւնը: Ամենէն անտարբեր երաժիշտն ան է՝ որ ինքզինքը առանձին կը զգայ բազմաբնոյս արահի մը մէջ եւ չի յուզուիր իր գործած պատահական սխալներէն:

Ինչ որ ըլլայ անհատի մը բացարձակ հոգեկան զօրութեան աստիճանը գեղարուեստի մը մէջ, կարգական, բնախօսական կամ մեքենական յատկութիւններուն կամ թերութիւններուն ազգեցութիւնը յաճախ փնտկան է հանձարին արտայայտութեանը եւ ընդլայնմանը վրայ:

Յնատեսարանի վրայ՝ տարբեր տուրքեր կը փնտռուին գերասանն մը: Պատահած է որ ճշմարիտ հանձարի մեր գերասանն էր զերեւոյն մնայ յաղորդութենէ եւ փառք, մի միայն... Կործանահասկ ըլլաւորն համար: Ան պարագան բոլորովին աննշան է բանաստեղծութեան տեսակետով, եւ Անգլիայ մէջ Բոքի նման բոլորովին գիմարեղծ եւ գրեթէ ռապսոտող անհատ մը՝ ազգային էն մեծ բանաստեղծներուն կարգը անցած է:

Ինչպէս որ՝ հետեւաբար՝ երաժշտութեամբ զբաղող ամեն անհատ artiste չէ, ոտանուոր գրող ամեն՝ անձ ալ բանաստեղծ չէ: Երաժշտութեան մէջ՝ էն քիչ օժտուած միտքը կրնայ հասնիլ մինչեւ valse կամ melodie մը՝ անեղալ գաշակի վրայ, յարասեւ աշխատութեամբ, առօրեայ մի-

գերով եւ Կոմպոզիտոր վարժութեամբ: Այնպէս ալ անմիտ մը — ինչպէս կ'ըսէ տը Պանփել — պիտի կարենար աշէկ ոտանադներ շինել անգագար յարատեւութեամբ եւ ոչ նուազ — Կոմպոզիտոր վարժութեամբ: Երկու արուեստներուն մէջ ալ՝ մեքենական վարժութիւնը նշանակելի արդիւններու կ'առաջնորդէ, որոնք՝ առաջին նայուածքով՝ արտակարգ գաղափար մը պիտի ապին օտարացած ճարպիկութեան վրայ՝ որ վաղանցիկ հմայք մը պիտի ազդէր:

Որոնք են Կոմպոզիտոր միջոցները որոնցմով մարդ կրնայ օտանաւոր շինել առանց ըլլալու բանաստեղծ:

Նախ՝ քերականութեան կանոններուն յաւելոյ եւ հաստատարի գործադրութիւնը՝ որով միայն մարդ կը յարգէ լեզուին օրենքները եւ կ'ըլլայ իւրահասակեղի ու յստակ:

Քերականութեան մէջ ճարպիկ եղողը երբեք չի մեղանշիր պարբերութիւններու տրամադրութեան շինութեանը դէմ եւ պէտք է շունենար անհշիւթ պատարակներու ետեւ ապատանելու՝ որոնք են երաժշտութեանը եւ Կոմպոզիտորի պատանելները (licence), շ. Վ. Պաղկեանի մը պատանելները:

Երկրորդ՝ օրէնքի մը ստանձնադրութիւնը: Մենք մի բանաստեղծ ունի իրեն յատուկ կերպը, ճարտարութիւնը օտանաւոր շինելու: Օրինակի համար՝ դիտուած է որ Պուսլոյ վարժութիւնը բրած էր գրելու նախ երկրորդ տաղը եւ յետոյ վրան յարմարեցնելու առաջինը, եւ այսպէս յաջորդաբար: Ուստի բազմաթիւ օրինակներու հետեւիլը ապագին է ըմբռնելու է ան հեղինակը՝ որուն համար մարդ ամենէն աւելի համակրութիւն կը զգայ, մանաւանդ անոր գործերուն մէջն զայն՝ որ էն աւելի գմայլուն կու տայ:

— Երբ բնաբոցի գիրքը — կ'ըսէ տը Պանփել — աղլէ բոլոր մնացածները, եւ զայն միայն կարգաւ պլլ եւս: Կարգաւ զայն անգագար, առանց հանգստի, անդուլ, ինչպէս որ լուստերական մը կը կարգայ իր Ատուածաշունչը, ինչպէս որ գրքը աշակերտ բարի անգիղացի մը կը կարգայ իր Շէքսպիրը:

Ամեն արուեստ նմանողութեան կը սորվուի, ինչպէս աղան՝ որ կապիկ պէս կը հետեւի մեքենուն, աննոց պէս կ'ուսէ, կը խմէ, կը լալէ, կը խօսի: Բայց ոտանաւորի մէջ նմանողութիւնը պնջած անալ երթալու է որ մարդ վարժուի պլլ եւս մի միայն օրոտանալով իրենց: Եւ ան որ արեւակով կը խորհի եւ մտքով կը վերածէ օրոտանալի, կէս ճամբան կը մնայ յաղորդութեան մէջ, եւ չի հասնիր ան միտանողութեան՝ զոր անհարձեալ է ստանալ ոտանաւորի անգագարի խնդր ըլլալու համար: Ինչպէս որ երաժշտական շարագործութիւնը եղանակով կը յղացուի, այնպէս բանաստեղծական շարագործութիւնն ալ օտանաւորով կը ստեղծուի: Կլաւախորդ մը (equilibriste) ամեն առթիւ մէջ կշիւ կը փորձէ, կշռով կը լալէ վտանգաւոր անդուրութիւնը, ձեռքի գուռալանին կու տայ անկարելի շարժումներ, կը վազէ, կը պառկէ, կ'ենէ միշտ կշռով: Կշիւ միտանողութեամբ, մինչեւ որ հասնի արուեստին կատարելագործութեանը, մինչեւ որ

անգիտակցաբար ստանայ իրեն անհրաժեշտ ինչ-որ մէկը։

Մեքենական կերպով ստացուելիք յատկութիւններու երբորքն ալ է՝ բնաբարձակ ցանկ մը բառերու։ Պէտք է համարարել մեծ քանակութեամբ բառ, ազէկ գիտնալ անոնց ճշգրիտ իմաստը, ուղիղ կամ փոխարեարարք առումները։ Պէտք չէ մտնալ որ Արեգոր իւրից նուազ նշանակելի արարածը շեղաւ առաջադասութեան մէջ մտցնել բիւրաւոր գաղղիներէ բառեր՝ որոնք մինչեւ ան ասեմ արտաբերած էին օտանալով, արտաբերած կամ բանտարկեալ բառերու լեզունները, իւրի ճիշտացող ոչ միայն բանաստեղծութիւնը, այլ նոյն իսկ գաղղիական լեզուն, եւ արժանապաւնտնանուելու։ «արդի Հերակլէտը»։

Այլապէս բառերու ընդարձակ հաւաքածոյի մը տիրանալը մտքով՝ անգին արժեք ունի գլխաւորաբար ցանկի ճարտար շինութեան մէջ։ — «Ամէն բան կրնա ընել յաջողով — կ'ըսէ որ Պանդիլ — եւ ոչինչ կրնա առանց անոր»։

Աս դիտարկութեամբ կը խրատէ — մասնաւոր կը պատուիրէ — կարելի եղածին շահ կարող բառգիրքեր, Համայնագիտակ. գրքեր, արուեստի մատենաներ՝ ուր կը խօսուի ամէն արհեստներու եւ ամէն մասնաւոր գիտութիւններու վրայ, գաղափարի ցանկեր, աճուրդի ցուցակներ, միւսեւններ, գրքոյկներ, վերջապէս ան ամէն գիրքերը՝ որոնք կրնան աւելցնել արդէն գիտցած բառերով Հաւաքածոն, եւ սովեցնել լեզուին։ անոց զանազան առումները։

Ահաւասիկ գլխաւոր միջնակէն յատկութիւնները՝ զորս յարաստութեամբ կը վարժութեամբ կրնայ ստանալ քերականութեան մէջ բառի եղով եւ լաւ կարգաւ ու գրել գիտցող ամէն անհատ, նոյն իսկ անմիտ մը, բառ է որ ծնած չըլլայ «յանգ շօրինելու» համար։

Երաժշտութեան մէջ եւս նոյն բանը կը պատահի, պայմանաւ որ անհատին ակունքի կազմութիւնը անթերի ըլլայ՝ ձայները իրարմէ զանազանելու մասին։ Երաժշտութիւնն ալ ունի իր միջնակէն մասը ուսկից պարտի անցնիլ անպատճառ ամէն աշխերա, հետեւողութեան կամ՝ նմանողութեան վարժութիւններով՝ անթիւ, անհամար, որոնց օգուտը զգայի կ'ըլլայ մի միայն՝ յարասեւ գործունէութիւնն մը վերջը, առօրեայ վարժութիւններով՝ gammes-ը, arpèges, trilles; accords, եւ ասոնց կարգէն մեքենական անթիւ խաղերու։

Ահաւասիկ համառօտ մէկ թուումը ան գլխաւոր կէտերուն։ որոնց մէջ պէշման շատ իրաւոր կը մտնեն նշանաւորութիւնն եւ բանաստեղծութիւնը, եւ ան կէտերուն՝ ուրիւ իրարմէ կը հեռանան։

Բարդատուութիւնը, զոր բոլի, պիտի գիւրացնէ ուսումնասիրութեան վերջին կէտերուն մէջ՝ քաղաքական բանաստեղծութիւնէ ինդիւստրիալ պայմաններուն տեսակետով։ վերջապէս ի՞նչ պէտք է բերել հետը մարդ իրը բնաձի տալը, փոխարեն ան միջնակէն յատկութիւններուն՝ զորս արուեստը իրեն կ'ընծայէ։

Ընդհանրապէս կ'անկալուի ճշմարիտ բանաստեղծէ մը նշանաւորութիւնն, Զգայնաւորութիւնն, Միտքն է՝ Ո՞ր։ Աս բնածին մըքներուն ամէնքն ալ թերեւս շփանան հաւասար զօրութեամբ մէկ անհատի մէջ, եւ եթէ միանային պիտի ունենային անընշաւտ արտակարգ հանձարներէն մէկը՝ որոնց երեւումը հաւաքագէտ է։

Նմէկ կրնայ ըստիլ թէ չկայ ճշմարիտ բանաստեղծ։ առանց երեւակայութեան եւ զգայնութեան, չկայ նաեւ հաստ մը՝ որուն մէջ առ մըքներէն մէկը գերշնան շրջալ կ'ընա միւսին։ այնպէս մտքի կամ յղացման տկարութիւնը եւ ո՞ր անբաւականութիւնը արդեւ լինէր չէն որպէս զի բանաստեղծի խառնուածք ունեցող մը շարտապայտուէր այնպիսի բուռն կերպով, ստեղծման զօրութեամբ եւ յուզման անկեղծութեամբ, որպէս զի ոչ ոք չկարենար ուրախալ զայն եւ ամէն մարդ ստիպուէր նոյն իսկ հիմաւոր անոր վրայ։ Ելայտէն է սակայն թէ աս մասնաւոր պարագաներուն տակ արտապայտուլ խառնուածքները պիտի նկատուէին իր անկատար հանձարին։

Երեւակայութեամբ ստեղծելու յատկութիւնը էն բարձի եւ էն թանկագինն է։ Գաղղիյ գասական ժամանակամիջին մատենագրութեան մէջ՝ Լաֆոնթէն մը միայն կը ներկայանայ — թատերագիր բանաստեղծներէն գուրս — որ բոլորեւ մտքը իր երեւակայական առակներով, իր երեւակայական արարածներով՝ որոնք այնչափ ճշմարտանման, այնչափ կենդանի են, եւ ունին ամէն երեւոյթներ իրականութեան։ Բնաստեղծական կարգի եւ շրջապատող մանրամասնութեանց տեսակետով՝ Գոսնէլլ եւ Ռուսին յաճախ անկատար կը մնան թատերագրեմքին վրայ։ Միջնակէն Մոլիեր անմեք աւելի հարողական են, աւելի մարդկային զոյն ունին, աւելի իրական են, մասնաւոր Շէքսպիրին երեւակայած տիպարները։

Բուռն երեւակայութիւնը կ'ենթադրէ բուռն զգայնութիւն՝ բնական կամ բարոյական։ Մարդոց բնաստեղծական կազմը կարեւոր կէտ մըն է հոս, զոր կ'արժէ յիշատակել։ Երեւակայութիւնը՝ որ կը գործէ ուղեղին միջոցաւ, կ'ազգէ բնահանութիւնը զրուութեան վրայ՝ որ կը զրգուռի, կը շարժի, կը բարբոքէ զգայնութիւնը՝ որ իր կարգին կ'ըլլայ արտաբերութեան գործիչ մը։ Արգ ուղեղային գործունէութիւնը կ'արժէ ի՞նչա միայն (musculaire) զորութեան։ արով յաճախ զուգակշռութիւնը կը խանդարի, երեւակայութիւնը անդուստի կը սլանայ, զգայնութիւնը կը մնայ առանց հակադրեցնելի հակողութեան, անհոն կը արտիկ կը թրմուի պիտի գէպի առջեւ։ Հիւսնող կազմութիւնները դիւրաւ զգած կ'ըլլան, ինչպէս նաեւ շատ զգայուն կազմութիւններն ուլ հիւսնաբաւ կ'ըլլան։ Բնաստեղծական աս երեւոյթն է որ առաջ կու զայ բանաստեղծութեան մասնաւոր տեսակ մը՝ որ ճարտկած է գլխաւորաբար պոլաւհայ՝ գրագէտներուն մէջ, այսինքն անաստեղծ լալիս, միջամիտաւ, յոռեւան եւ տիկաւ տեսակը։ Պէշիկմաշիտեւ, Գուրկան, եւ դեռ նորահաններ, ամէնքն ալ հիւսնածուս եւ անաստեղծ էին բնութեամբ։ Գործերինն ալ կրեցին այդ կազմին կնիքը։

Զգայնութիւնը պարտի արտայայտուիլ չափաւորութեամբ, զգուշացող ծայրայեղութիւնն զգացման եւ բացատրութեան: Մեր մէջ՝ սակայն յարգի է ան զգայնութիւնը՝ որ կը զերու աղմկալից բաւերով, մանաւազապա շարագրութեամբ:

Միտքը կամ իմաստը ծանոցիւն է նաեւ ճշմարիտ բանաստեղծին. անով կը յայտնուին իր գաղափարները, սիրուելիները կենդին եւ հոգւոյ պէտքերուն վրայ, իր բմբռնումը ընկերային եւ բարոյական բազմաթիւ հարցերու վրայ. անոր մէջ կը խառնան եւ կը մարմնաւորուին իր երեւակայութեան ստեղծած եւ իր զգայնութեամբը անգրա-դարձած գէպերը եւ գործողութիւնները: Իմաստը կը կերպարանաւորուի նաեւ ոճը՝ որ առանց իմաստի փոշի գարգմը պիտի ըլլար: Ինչպէս որ զգայնութիւնը կը հասարէ երեւակայութեան տղաբերութիւնը եւ կը վերածէ մաքի կամ իմաստի, այնպէս ալ իմաստը կը խտացնէ՝ ոճին մէջ՝ զգայնութեան ամէն թրթռացումները: Երամար տեղն է յիշելու թէ իմաստի խեղճութիւնն է որ բա-նաստեղծը մ'ըլլալու անկողնը կ'ընէ ան անմիտը՝ որ պիտի յաղկէր քաղ ոտանաւոր շինող մ'ըլլալու: Գալով ոճին մէկ առջ մը Պուստրյէն բաւա-կան է ամփոփելու ամէն յատկութիւնն որ կը սպասուի անկէ:

— Ce que l'on conçoit bien s'énonce clairement. այսինքն յառկումը, ան յարգի ձերքը՝ որ անշափ արհամարում է մեր մէջ:

Մեր ոտանաւոր գործիքներն ոմանք հոգ չեն տանիր կարգացողին: Եթէ առ բան մը չհասկնայ, յանցանքը ասոր վրայ կը բեռնաւորեն: Մինչդեռ եթէ թողուցը արուեստի եւ օրինակ զերազոյն պահանջները՝ տակ թաղարկալարութիւնը պիտի պատուիրէր գործի մը բնու յոգնութիւն չպատ-ճառել ընթացողին՝ որ ստիպում է ինքզինքը տանջելու՝ որովհետեւ այս ինչին փոփախը եղած է անհասկնելի ոտանաւորներ գրելէ, Գեռ ունին կայ. Գեռ ունինք գրագէտներ՝ բազմաթիւ դժբախ-տաբար՝ որոնք հանձնարի ճշմարիտ նշան կը նկատեն խորունկ եւ անթափանցիկ ոճը, բարձրագոյն իմա-ցականութեան մը եւ անմատչելի իմաստասիրու-թեան մ'արդիւնք կը նկատեն ճապաղ եւ մտաւա-րկապատ բացատրութիւնները, եւ կարծած թէ ամէն ճիգերն են կայանայ չհասկնալու եւ չհասկը-ցնելու մէջ:

Երբ լաւ պիտի խորհնք... Երբ պիտի գրենք յոտակ:

Պիտի մաղձէի որ առ կարգի խնդիրներ առօրեայ վիճաբանութեան նիւթ ըլլային մասնու-նին մէջ, որպէս զի գրագէտներու նորահաս սեր-ունքը՝ որ անհարգալի է հրապարակ կելու, գէթ գործէր լաւագոյն մեթոտներով, գիրին սկզբունք-ներով, որոշ եւ յստակ ուղղութեամբ:

Մեր արքայ պոյսահայ սերունքը ակնառան եւ այսօր հայ բանաստեղծութեան մասնկութեանը: Հապիւ մնացին քանի մը հին աշակերտներ վենե-տիկեան պարոցին որ — բանաստեղծութեան տե-նակաւորով — “այլուս պարեցոյց եւ զինքն ոչ կարէ պարեցոյցանել” Մ. Ս. Սեման մը այսօր կը մնայ

մեզի միակ արժանաւոր Ժառանգորդը վենետիկեան հին վարպետներուն՝ որոնք անհետացան, եւ չ'ար-ժէր կրկին խօսիլ Հ. Ս. Ղազիկեանի մը վրայ՝ որ կը մնայ հենթառատական Ժամանակներու տաղա-շարի շարի մը ան ճաւատարիմ եւ պատարաւի ուսան-գապահը: Քրտնուս Գոփիէ լքրթուածներուն համալուար թարգմանիչը այնքան քիչ բանա-ստեղծ է հակառակ իր “պուշտական ազատութիւն-ներուն” որքան երկնային ցեղէ պուռն մըն է Էւ-թօպրիմի՝ հակառակ իր արձակին:

Եթէ յիշենք նաեւ Աղբըք. Գառնտեանը՝ որ քաղ եւ ճարտար գործաւոր է ոտանաւորի մեքե-նական շինութեան մէջ, գրեթէ ամբողջացուցած պիտի ըլլար մեր այժմեւ բանաստեղծական դոյ-քին հաշուելիչը, նախապէս շահ եւ փառի առ-ցընելով զաւտական նոր պուշտները, օրինակի համար Պուրծօպլի Պ. Մեարոզ Նուպարեանը: Մալարայի Պ. Արտաշէն Երաթիւնեանը, եւ, ասոնց նման dielli antenներ:

Ապագան նոր տղաբերութեանց կը պտա-կանի...

Սակայն ցաւալի է տեսնել Գեռահատ պա-տանիներ՝ որոնք ամենէն դառն մեթոտներուն առարկայ կ'ըլլան անմալին պետերուն կողմէն, իրենց տքնութեանց պտուղներուն առթիւ: Գեռերը ամէն տեղ անոնց ծերսին կը գոցուին, որովհետեւ... գրագիտութիւնը չ'ապրեցնէր գմարը:

Ինչ զեղեցիկ պատարակ, Բայց ինչն մերժել ան ինքնակամ զոհերը՝ որոնք զլիկիւր կը ներկայանան Պրծօպլի շատուածին բազմին առ-ջեւ: Ինչն պաւարակել ան անձուրացութիւնը՝ որ կը զգենու մահագարտին շաղկիւր եւ յօժարա-կամ կը դառապարտուի կորստեան՝ սպրեցնելու համար ապերախ Արուեստը:

Նշուշտ լաւագոյն եր որ պտտանի մը քաղ կողակար ըլլար քան միշակ բանաստեղծ: Բայց ապահով ենք թէ կողակարութիւնն ալ կարող է ապրեցնել իր համբակները. քննած ենք ան բաղ-մաթիւ. արկանները, որոնք կ'ենթարկուին կահա-գործութեան, երկաթագործութեան, որմնագորու-թեան ձեռնարկող նորոնց աշակերտները:

Ինծի համար — ինչպէս յաճախ գրեցի — լաւագոյն էր՝ ընդհանուրին օգտին համար՝ որ գրական գիտութիւնները առաջին քայլը տունէն վերացականներուն վրայ. թէ արուեստ ու վաճա-ռականութիւն նախագատուինք գրականութեան եւ բանաստեղծութեան՝ այնպիսի Ժամանակա-միջոցի մը մէջ, ուր ամենէն աւելի պէտք ունիւք մեր օրական հայր ապահովելուն: Սակայն ներքի չ'ըլլար թերեւս մեզի յուսահատութեան մասնիկ ան ամէն անձուրացները՝ որոնք իրենց մտքին որամտաբարկութեամբ կամ պարագաներու բեր-մամբը, կ'ընդգրկեն հրապարակագրութիւնը կամ մատենագրութեան մէկ ճիւղը: Եւրաքանչիւր ոք պատասխանատու է իր արարքին եւ ընթացքին. աւելի կը սիրէ անարգել վազել իր հակման ետեւէն՝ քան բնագին խրատներ կամ կոչա մեծածն:

Արուեստներուն կենարդ անկալի է գանդը ընդգրկող անհատներուն կենսոյն. յաճախ տը-ուեստը կ'աճի ի փառս արուեստագործին, ինչպէս

տիեզերքի բազմաճյուղի մասերը կը դարձանայ ի միաս ծնողքներուն եւ ընտանիքներուն։ Դիտուած է թէ բազմաճյուղի մասնէն զորաւոր է աղքատ զատապարգեւ մը։ Եթէ ամեն ոք դիւրակեաց մարդիկներու զգուշաւորութեամբ խորհէր իր սերունդին ապագային եւ հոգին վրայ, երբեք պիտի չունենար աշխարհ ան մեծ անձնաւորութիւններն ու տաղանդները, ան մեծ գիտուններն եւ արուեստագետները՝ որոնք մեծամասնութիւնը զուակներ եղան աղքատ համայնքի։

Տնտեսագիտական աշխարհքի երեւոյթներն ալ տարբեր չեն։ Ամեն անյաշնուութիւն, սնանկութիւն, յաճախ արդիւնք են չափազանց արտադրութեան՝ որ իր կանոնաւոր ատօմականին կը դառնայ աւելորդին փնայմամբը։

Ազատ ձգեցէք մեզ ալ մեր մոտային արտադրութեան սիրահարները։ Եթէ չենք իրաւունք կամ չենք կարող գերեց իրաւունք, գէթ թողունք գրեթէ անարդեւ իրենց կոշմներ եւ հակումին մէջ։ Ան որք որ թիւիւրներն չափազանց աճի եւ ապրելու անկարող ըլլան, բնական բնորոշութեամբ կը հաստատուի հասարակչութիւնը, զորաւորը կը գիծանայ, հանձարաւորը կը փայլի, խելացին կը յառաջանայ, իսկ վայ տակրին ու անկարողին...

Եթէ սա միտիթարուի իր բնաստեղծութիւնները... որմ. ինչ հոգ...

Գ. ՄԱՆՅԱՆ

Ե. Գ. — Պատիւ արժանաւորաց...

Պատուելի Ռուբեն, քաղաքացի, զորպետք չէ չփութել, կ'ըսեն, խաբարեցի Պ. Ռուբեն Զարգարեանի հետ, կ'ուզէ անպատճառ մեծարուիլ իր վարձպետ։ Եթէ գիտնայի՝ աւախոց՝ թէ աւելին չէր փափաքեր, պիտի գոհանայի իրեն առաւելելով քերականական սա վերլուծութիւն, օրինակի համար։ "Բանից իմաց ունիցիր լեր" իսկ չէ՛ն գէշ խաղը, կ'ըսեն գաղղիացիք, ան է՛ որ լսել չ'ուզեր։ Եթէ՛ ունիցիր "բանից իմաց", Պատուելի Ռուբենի բուն տեղը պիտի ըլլար թաղային պարսպը կամ եկեղեցիին զրապալ։

Արցարեւ՝ ելի՛ւ ու սաղմոս կարգի տալարական coquilleի մը առթիւ՝ ուր քաղաքացիք՝

* Հանդէսիս թիւ 8, Օգոստոսի արաւիկն մէջ տպագրական քանի մը սխալ տարգում է, որոնք ընդոյր նիւթ եղան Արմենեան Մասնիւ 1. Հոկտ. 19-թուին մէջ։ — Էջ 262 (Բ. ս.) "Անշնչի շնորհասական տարբերը" — ուղղել է "Բնախոսական" — Էջ 262 (ա. ս.) տող 18-րդը։ Պարբերութիւնը ուղղել է սաւաւ։ "Ապագայ Անգղի" ուր որք չէր կոխեր տունը, անշատաւածի տարաթիւն կը պահէր, որ ոչ կրնար ըն ըրլը, ոչ դատարարական, ոչ հազուդեցած էր զայն, ոչ կերպարած, ոչ անոր ցոցոցած իր աշխարհային վտանգները, ոչ առաջնորդած էր անոր առաջին քայլերուն կեանքի փշտ ծամբուն վրայ, եւ օր մը՝ յանկարծ վայրենիքի ընդդէմ հպատակելով, կ'անհետացնէ ին ըրլը, ին քրեակնքը։

Փափաքողները կրնան քննել նախնական պարբերութեան ստուգութիւնը՝ դիմելով Պ. Գ. Մանյանի, որ յօդարդեմար պիտի ցոյց տայ քնազերք։

անհաճելի կերպով դարձեր է Քալիֆոռնիա, pure sang դրազեւոր գործ չէ։ Սա այսպէս ըլլալով՝ ինչ պետք իրեն զբաղիլ ընկերային եւ բարոյական հարցերով։ Արդէն՝ իբր ժամ սիրացու։ Մէկ հատիկ է շարահանի հարցեր գեղեցիկը։

Իր անգն է նաեւ Պուստուկի Պ. Մեհարայ Նուպարեանի լոյս, անոր վարպետ հագածութեանը տակ։ Անկարելի չէ որ օր մը անոր յաւրդէ՛ իբր գարգաւար՝ իր զրապիկի գրականին առջեւ։

3/16 Հոկտեմբեր 1902:

Գ. Մ.

ՊԱՏՄԱՆԻՆ ԾՈՒԹ ԳԵՂԵՆ ԲԱՅՈՒՆԻՆԵՐ

Գեր. Ուղարկեան Մեհարայ Վ. Լեւոնան նստող Ա. եւ Բ. կիլիկիոյ կաթողիկոսներուն ուկերաց փոխադրութեան վրայ իր գիտացած տարբեր գտնելով՝ թէ Աղէքսանդրեան Աղէքսան Գերապայծառին եւ թէ ստորագրողին ի գիր աւանդածէն՝ կու գայ երկրորդ անգամ իր կարծիքը պատշապանելու շնորհիւ՝ մօտէ-մէկ ներկայ տարույս լուրեր թուոյն մէջ՝ "Պատմական շփոթ գէպը մը" վերահարով։ Բայց ներուի իմ ըսել՝ թէ շփոթութիւնն իր մտաց մէջն է, եւ այն ալ կրնար աւելի ուղիղ ճամբով մը պարզել, եթէ ուղղակի գիտնամ ընէր վերլուծելու անձանց եւ իմանար իրաց ճշմարտութիւնը։ Երկու անձանց սուրբներն է Լուսի փոխադրուած են, կ'ըսենք Աղէքսանդրեան եւ Եստրաղդը, եւ կը տարբերիք միայն Արաշամբեր որոշելու մասին։ Ուղարկեան վարպետեան ալ երկու անձանց սուրբներն է Չմաւ փոխադրութիւնը միայն կը ճանչնայ, առանց նկատողութեան առնելու։ Եթէ որոշ մարմինը պատած էր ժամանակապէս սուրբացի միայն վրայ։ Մինչդեռ ստորագրող այն փոխադրութեան մէջ Ա. կաթողիկոսին ուկերեւ միայն իր շա՛ծ եւ երկրորդին վրայ լուսն էր։ Չեմ գիտեր հիմայ թէ լուսնի խղճի ո՞ր է... Ենթադրեմք վայրեան մը թէ եւ ըլլամ... Բնաւորող դարուն մէջ միթէ յանցանք է պատմական շփոթ մ'ուղղել։ Եւ եթէ յանցանք է, ինչու ինքն Աղէքսանդրեանին շփոթն ուղղեց։ Ապապան խաբելու բաղձաղողներէն չեմ։

Գրածներս ժամանակակից անձանց վկայութեան եւ գիւտական վաւերացիքներէն հանուած են։ Ըստ այսմ մեր ժամանակակից անձններէն մէկը կը վկայ թէ Լուսա հոգի Գրապարեան Բարսեղ Աղէքսանդրեանին յայտնած է ի Լեւոնան վերլուծելու սուրբացի Լուսի խղճի ուկերեւ։ Եւ եթէ յանցանք է, ինչու ինքն Աղէքսանդրեանին շփոթն ուղղեց։ Ապապան խաբելու բաղձաղողներէն չեմ։

Էջ 263 (Բ. ս.) վերջին տող. — "գիրքս սիրեցին Անիւն եւ Սեդոն" — ուղղել է "Անիւն եւ Օսաղըն։ ՆՍԻՐ։

Եւ Բարսեղեանի առաջին խորհրդանշանին է "Անտանեան Միտարմութիւն" ի սկզբանէ հետեւ կիլիկիոյ կաթողիկոսներն իրենանութեան կախում ունէր։ Ասոր վրայ խաղիչ հոս մեր նպատակէն դուրս է, եւ թէ այդպիսի դարակա ինքիք մըն է, զոր է հոս այս առաւելութիւնէն մէկ բովանդակել, որով որք ուրիշ անոր լուսն մը։